

La fragilitat de la felicitat humana en Eurípides: un estudi comparat d'Hècuba i d'Electra

Treball de fi de grau

Grau en Estudis d'Anglès i de Clàssiques

Tutora: Dra. Marta Oller Guzmán

Sergi Estorch Bellafont

Juny 2017

ÍNDEX

1.	Introducció	3
1.1.	Objectius	3
1.2.	Metodologia	4
1.3.	Estat de la qüestió	4
1.4.	Agraïments	5
2.	Eurípides i el seu temps	6
2.1.	Breu nota biogràfica	6
2.2.	<i>Hècuba</i>	7
2.3.	<i>Electra</i>	8
3.	El desclassament com a motiu d'infelicitat	9
4.	El causant de l'infortuni	15
5.	La solució a través de la venjança	19
6.	Un final feliç?	24
7.	Conclusions	26
8.	Bibliografia	28
8.1.	Fonts clàssiques	28
8.2.	Fonts secundàries	28

1. Introducció

Aquest treball s'emmarca en els estudis de l'Àrea de Filologia Grega del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana a la Universitat Autònoma de Barcelona. El nostre interès per aquest tema neix en l'assignatura *Drama grec*, en treballar i traduir passatges de l'*Antígona* de Sòfocles i la *Medea* d'Eurípides. Aquestes obres ens van captivar i, per això, hem volgut estudiar una mica més aquest gènere; en particular, ens centrarem en dues heroïnes tràgiques: Hècuba i Electra.

1.1. Objectius

Quan Soló visita el rei de Lídia, Cresos, en el llarg episodi transmès per Heròdot (Hdt. I, 29-33), després de reflexionar tots dos sobre la felicitat humana, el rei li ensenya les riqueses que posseeix com a mostra de la seva εὐδαιμονίη, però l'atenès li respon *πᾶν ἐστι ἄνθρωπος συμφορή*, és a dir, “l'home és tot atzar”. Soló, lluny de reconèixer Cresos com l'home més feliç, vol demostrar-li que el poder i la riquesa no poden fonamentar la felicitat humana, atès que són coses circumstancials, atzaroses: avui pots ser un home ric i feliç, però l'endemà pots ser un home pobre i miserable. Aquesta fragilitat, que en el pensament grec és tan característica de la felicitat humana, serà, doncs, el tema principal de l'estudi que presentem a continuació.

Ara bé, en aquest treball analitzarem el tractament del motiu de la felicitat humana en les tragèdies *Hècuba* i *Electra* d'Eurípides. Aquesta anàlisi es durà a terme mitjançant l'estudi comparat de l'infortuni d'Hècuba i d'Electra, les protagonistes de les tragèdies, que pateixen un desclassament, és a dir, una pèrdua del seu estatus social anterior: Hècuba, abans reina de Troia, esdevé esclava dels grecs; Electra, temps enrere princesa reial, viu en una pobresa extrema, casada amb un marit indigne del seu origen noble.

Dos són els nostres objectius:

- Des del punt de vista filològic, farem una anàlisi exhaustiva del lèxic relacionat amb la felicitat i la desgràcia i, tot seguit, intentarem establir a través de l'estudi d'aquest lèxic si el desclassament és un motiu important en les dues tragèdies.
- Des d'una visió literària, es compararan els destins tràgics de les dues dones, amb les semblances i les divergències entre ells, i analitzarem com es tracta en cada cas la fragilitat de llur felicitat, que ve i va a batzegades.

Tot i que l'obra d'Eurípides ha estat molt estudiada, ens fa l'efecte que aquest aspecte aquí tractat ha quedat en un segon pla i, per aquesta raó, creiem que la nostra petita aportació pot ser interessant i alhora prou innovadora.

1.2. Metodologia

En aquest estudi intentarem demostrar els nostres objectius mitjançant l'anàlisi detallada d'alguns passatges de les dues tragèdies, amb traducció pròpia. Com ja hem dit abans, serà primordial l'anàlisi del lèxic en el grec original de les tragèdies. Amb l'*Hècuba* seguirem l'edició de David Kovacs, publicada l'any 1995 a la *Loeb Classical Library*. Amb l'*Electra* seguirem l'edició de Giusepinna Basta Donzelli, publicada també l'any 1995 a la *Bibliotheca Teubneriana*. Disposem d'altres edicions per a les dues tragèdies: les edicions de James Diggle, a la *Bibliotheca Oxoniensis*; a la *Bibliotheca Teubneriana*, l'*Hècuba* de Stephen Daitz. D'altra banda, en castellà estan traduïdes les tragèdies d'Eurípides a la Col·lecció Gredos; en català, l'*Hècuba* ha estat traduïda de nou recentment per Joan Pagès Cebrián a la Fundació Bernat Metge, però l'*Electra* encara no està disponible en aquesta col·lecció i cal recórrer a la traducció clàssica de les obres d'Eurípides feta per Carles Riba.

Pel que fa a l'estructura del treball, a més de la introducció, hi ha sis apartats més. En primer lloc, hi ha una petita nota biogràfica d'Eurípides i una introducció a les tragèdies que treballarem, *Hècuba* i *Electra*. A continuació, segueix el nostre estudi, on es tractarà, en primer lloc, el motiu del desclassament i la seva eventual relació amb la infelicitat de les dues protagonistes. També s'analitzarà qui són els causants de l'infortuni, quina solució es planteja mitjançant la venjança i quin final obtenen les protagonistes de les tragèdies.

1.3. Estat de la qüestió

Recollir en aquest apartat tots els estudis sobre Eurípides és una tasca impossible. Per això, només farem un petit resum de la bibliografia relacionada amb les dues tragèdies del nostre treball, *Hècuba* i *Electra*.

Pel que fa a l'*Hècuba*, l'interessant llibre de NUSSBAUM (1986) versa sobre la fragilitat de la felicitat, la sort i l'ètica en la tragèdia. Sobre la venjança es pot llegir MERIDOR (1978), SAÏD (1984), BURNETT (1998) i OLLER GUZMÁN (2007). Els

articles de SEGAL (1990a i 1990b) i ESTEBAN SANTOS (2007) i (2008) són aportacions destacades que analitzen el personatge d'Hècuba i també la seva filla Políxena.

En el cas de l'*Electra*, hem utilitzat els assajos de GOFF (2000) i MARSHALL (2000) sobre el personatge d'Electra i l'estructura de la tragèdia, tots dos inclosos en l'interessant volum editat per CROPP (2000), que inclou diferents articles sobre temes diversos en les tragèdies d'Eurípides. Sobre la dialèctica entre Electra i la seva mare Clitemnestra mereix ser destacat l'estudi de MOSSMAN (2001). Ens han estat també útils per a l'anàlisi de la protagonista els articles de THURY (1985), ŠIJAKOVIĆ (2012) i WOHL (2015), així com també la tesi doctoral d'AUER (2005), que analitza la venjança d'Electra en els tràgics, i el llibre més recent de VAN EMDE (2017) sobre el llenguatge que utilitza Electra.

1.4. Agraïments

En primer lloc, m'agradaria donar les gràcies a la Dra. Marta Oller Guzmán. Gràcies al seu suport, als seus consells i a l'ajuda que m'ha donat durant tots aquests mesos, la realització d'aquest treball ha estat un plaer en lloc d'una obligació. També voldria agrair el professorat del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, així com el del Departament de Filologia Anglesa i de Germanística pels coneixements que m'han transmès aquests quatre anys. No podria oblidar-me de la Sònia, la Núria i la Matilde, professores de l'Escola Anna Ravell, sense les quals mai no hauria tingut interès en la llengua anglesa o en les llengües clàssiques.

En segon lloc, als meus amics i amigues del Poble-sec per tots aquests anys junts, sempre plens de coses bones. També a les amigues de la universitat; les clàssiques Paula, Azahara i Fanny; i les angloclàssiques, Clàudia i Olga. Hem aconseguit, *through thick and thin, a happy -and hopeful- ending*.

Finalment, vull donar les gràcies al Mike, a les meves àvies Ana i Maria, als meus pares Mari Carmen i Francisco i al meu germà Francesc. Tots vosaltres m'heu fet costat i m'heu escoltat encara que no entenguéssiu de què parlava. Sé que mai no em mancareu.

2. Eurípides i el seu temps

2.1. Breu nota biogràfica

Eurípides va ser el tercer gran poeta tràgic de Grècia. Segons una anècdota probablement falsa, Eurípides va néixer a Salamina l'any 480 aC, el dia en què va tenir lloc la victòria dels grecs contra els perses. Aquesta data permet connectar els tres tràgics, ja que Èsquil hauria lluitat en aquesta batalla i Sòfocles hauria cantat i dansat en els cors de la victòria. Tanmateix, segons el *Marmor Parium*, un important document epigràfic, Eurípides hauria nascut el 484 aC.

Ja des de ben petit Eurípides va mostrar interès per la poesia, la lectura i la cultura. Per això, no ens ha d'estranyar que en les seves obres s'hi puguin entreveure pensaments filosòfics innovadors de la seva època, com ara la sofística.¹ El poeta va passar els seus últims anys a Macedònia, a la cort del rei Arquelaus, on va morir l'any 406 aC

Eurípides va ser un autor molt prolífic. Les fonts afirmen que va escriure 92 tragèdies, però només conservem 18 obres senceres, de les quals disset són tragèdies i només una, un drama satíric. Normalment se solen classificar cronològicament, tot i que algunes obres són de datació discutida:² *Alceste* (438 aC), *Medea* (431 aC), *Els Heràclides* (sobre el 430 aC), *Hipòlit* (428 aC), *Andròmaca* (425 aC), *Hècuba* (424 aC), *Les Suplicants* (probablement 423 aC), *Electra* (sobre el 417 aC), *Les Troianes* (415 aC), *Hèracles* (sobre el 414 aC), *Ifigenia entre els taures* (414 aC), *Hèlena* (412 aC), *Ió* (412 aC), *Les Fenícies* (410 aC), *Orestes* (408 aC), *Ifigenia a Àulida* (entre el 409 aC i el 405 aC) i *Les Bacants* (405 aC, obra pòstuma). L'altra obra conservada sencera és el drama satíric *El Ciclop*, de datació incerta. També es conserven molts fragments d'altres obres, com *Andròmeda*, *Crisip*, *Hipsípila*, o *Dànae*.

Contràriament al que hom podria pensar tenint en compte el nombre d'obres conservades, Eurípides no va obtenir grans èxits amb les seves tragèdies, ja que només fou guardonat amb el primer premi quatre vegades. El reconeixement, però, li va venir més tard, després de morir. Sigui com sigui, Eurípides ha estat un gran exponent de la literatura grega i, especialment, de la tragèdia. Sense ell no hauríem pogut gaudir d'innombrables versos plens de qualitat, d'emoció i de força literària.

---

1 LÓPEZ FÉREZ (1988: 354-355). Sobre la influència dels sofistes en l'obra d'Eurípides, cf. ALLAN (2000) i CONACHER (1998).

2 En aquesta classificació seguim les dates proposades per LÓPEZ FÉREZ (1988: 355-377).

2.2. Hècuba

La reina de Troia, Hècuba, dóna nom a aquesta tragèdia d'Eurípides que fou representada l'any 424 aC. La tragèdia comença després de la caiguda de Troia, que representa la fi de la guerra, però a la vegada l'inici de les desgràcies per a la reina troiana i les dones del seu entorn. Hècuba, en efecte, després de ser reduïda a l'esclavatge per part dels grecs, ha de veure com la seva filla Políxena és sacrificada en honor d'Aquil·les i, més tard, s'adona que el seu fill Polidor ha estat assassinat per Polimèstor, rei de Tràcia i hoste ancestral (ξένοσ) del seu marit Príam.

Amb el sacrifici de Políxena, Hècuba queda destrossada i desitja, fins i tot, morir, però arran de l'assassinat del seu fill, planeja una venjança contra el rei traci que aconsegueix donar els seus fruits. Hècuba, amb l'ajuda de les seves serventes troianes, cega Polimèstor i mata els seus fills. Alguns autors han vist que amb la seva revenja Hècuba es converteix en “a vengeful, monstrous figure of violence” (SEGAL 1990b: 119), tot i que el seu crim està ben justificat, tal com comentarem més endavant.

D'altra banda, molts són els temes que hi ha dins d'aquesta tragèdia. En l'*Hècuba* es tracten la crueltat de la guerra funesta, la violència, l'esclavitud que han de suportar les dones del bàndol vençut, el desig de venjança o les relacions entre grecs i bàrbars. D'aquests temes cal destacar, per al nostre estudi, l'esclavitud en què fatalment cauen les figures femenines (Hècuba, en particular) i la venjança.

Pel que fa a l'estructura interna, aquesta tragèdia consta de dues parts ben diferenciades.³ A la primera part la història gira al voltant del sacrifici de Políxena, mentre que a la segona el tema principal és la venjança per l'assassinat de Polidor.

Tanmateix, Eurípides aconsegueix magistralment que les dues parts de la tragèdia encaixin a través de motius que es repeteixen -com, per exemple, els patiments d'Hècuba com a *mater dolorosa*-,⁴ però també mitjançant l'avançament dels fets en el mateix pròleg de l'obra, un pròleg recitat pel fantasma de Polidor en què ja s'hi anuncia què passarà en les dues accions dramàtiques. L'*Hècuba* és l'única tragèdia amb un pròleg tan inusual, ja que no n'hi ha cap altra en què el començament estigui en boca d'un esperit o un nen.⁵ A més, les dues parts de la tragèdia tenen també una escena de

3 MERIDOR (1978: 28)

4 SEGAL (1990a: 304)

5 Segons NUSSBAUM (1986: 397), aquest podria ser un recurs per impressionar el públic, ja que

súplica, tot i que amb resultats diferents: en la primera, amb Odisseu, Hècuba no té èxit, però a la segona, amb Agamèmnon, sí que en té.

2.3. *Electra*

En aquest cas, qui dona nom a la tragèdia és la filla d'Agamèmnon i Clitemnestra, la princesa Electra. La representació d'aquesta obra fou entre el 417 i el 413 aC, si bé la seva datació exacta es desconeix. Els altres tràgics ja van tractar el seu mite: Èsquil va seguir el mite a *Les Coèfores*, la segona part de l'*Oresteia*; Sòfocles el va utilitzar a la seva *Electra*.

La tragèdia comença temps després de la mort d'Agamèmnon, per la qual cosa Electra guarda rancor cap a la seva mare, ja que enganyà i assassinà el cabdill. El tema principal de la tragèdia és la venjança que duen a terme Electra i el seu germà Orestes contra la seva mare Clitemnestra i el seu amant Egist.

Electra es veu obligada a viure en una situació extremadament precària, malgrat ser filla de pares nobles, amb un marit molt pobre. Aquest home, tanmateix, respecta la virginitat d'Electra i no la vol forçar, atès que considera injusta la situació en què es troba la princesa, tal com ens diu ell mateix al pròleg.

Electra és un personatge fosc. La seva psicologia és molt complexa, ja que ha patit l'engany de la seva mare amb un altre home, l'assassinat del seu pare, la desaparició del seu germà, i, per últim, la pobresa.⁶ No és estrany que els sentiments de la princesa siguin la rancúnia, el ressentiment i l'amargor.

L'argument de la tragèdia s'estructura en tres parts fàcils de reconèixer.⁷ En la primera coneixem el personatge d'Electra i les tasques domèstiques miserables a què es veu sotmesa. A més, en aquesta part es produeix el retrobament entre els dos germans, la qual cosa dona lloc a la segona part de la tragèdia, on els dos germans planegen i duen a terme la seva venjança. L'última part de l'obra conté la reacció dels dos assassins i l'aparició com a *dei ex machina* dels Dioscurs, que expliquen el que succeirà a continuació: Orestes serà perseguit per les Erinies i haurà de marxar cap a Atenes per

---

veurien que Polidor és “a child whose future does not exist”. Des del principi, doncs, l'audiència ja connectaria amb el dolor de la protagonista.

6 Tal com diu ESTEBAN SANTOS (2008: 122), “en Electra su pena y su nostalgia -producidas por el amor de hija y de hermana- se mezclan con el fuerte odio a la madre y por la rabia ante su propia situación lamentable, de «cenicienta», indigna de su *status* de princesa.”

7 LÓPEZ FÉREZ (1988: 365)

ser jutjat, mentre que Electra es casarà amb Pílades, el company d'Orestes i, alhora, el seu cosí.

3. El desclassament com a motiu d'infelicitat

En aquest apartat parlarem del desclassament d'Hècuba i d'Electra com a causa de la seva infelicitat.⁸ En concret, analitzarem la situació en què es troben les dues dones, com es manifesta el seu infortuni i també com ho veuen els altres.

Hècuba és la dona que surt més malparada de la guerra de Troia.⁹ No només és una esclava anciana, sinó que ha perdut el seu regne, el seu marit és mort, així com la majoria dels seus fills. Hècuba encara té Políxena i pensa que Polidor està viu, però en començar la tragèdia el fantasma de Polidor ja ens anuncia que ha mort i que Políxena també ha de morir. A la primera intervenció d'Hècuba, ella mateixa descriu la seva misèria:

ἄγετ', ὦ παῖδες, τὴν γραῦν πρὸ δόμων,
ἄγετ' ὀρθοῦσαι τὴν ὀμόδουλον, 60
Τρωάδες, ὑμῖν, πρόσθε δ' ἄνασσαν·
[λάβετε φέρετε πέμπτετ' αἰρείτετέ μου]
γεραιᾶς χειρὸς προσλαζόμεναι·
κάγὼ σκολιῶ σκίπωνι χερὸς 65
διερειδομένη σπεύσω βραδύπου
ἦλυσιν ἄρθρων προτιθεῖσα.

(E. Hec. 59-67)

“Conduïu, noies, aquesta **vella** cap a les tendes; conduïu, troianes, en dretura la vostra **companya d'esclavitud que abans fou reina**. Agafeu-me, dueu-me, conduïu-me, acompanyeu-me mentre m'agafeu de la meua anciana mà. Jo, recolzada en el corbat bastó de la meua mà, m'esforçaré a seguir el pas lent de les meves articulacions.”

Aquest passatge correspon als primers versos que Hècuba recita. Ja des del principi sabem que és una anciana (γραῦς), una esclava (δοῦλος), però que abans havia estat una reina (ἄνασσα). El contrast entre el passat gloriós i la penosa situació actual és colpidor per a tothom, com és evident en el fet que el missatger Taltibi repeteix aquestes dues idees quan vol trobar Hècuba per comunicar-li que Políxena ja ha estat sacrificada: *Ποῦ τὴν ἄνασσαν δὴ ποτ' οὔσαν Ἰλίου / Ἐκάβην ἂν ἐξεύροιμι, Τρωάδες κόραι;* (484-485), “on podria trobar Hècuba, **la que abans fou reina d'Ílion**, donzelles troianes?”. La idea que abans fou reina, intensificada amb adverbis temporals com *πρόσθε* o *ποτε*, es repeteix més vegades en expressions similars, gairebé com un epítet.¹⁰

8 Com ja hem mencionat abans, per desclassament entenem la pèrdua de l'estatus social anterior.

9 No debades la considera CALERO SACAL (1999: 190) com “un elocuente ejemplo de la gran víctima de la guerra al pasar de un *status* de reina a uno de esclava”, ja que ella mai “ha conocido la sumisión sin explicaciones a seres superiores”.

10 A més dels versos citats abans, cf. 55; 492; 809-810; 891-892.

Interessant és destacar que Hècuba utilitza la paraula *ὀμόδουλος*, que significa “company d'esclavitud” per adreçar-se a les dones troianes, que també han estat esclavitzades, si bé elles no estan en el mateix nivell: Hècuba segueix sent la seva senyora, malgrat que totes estan sotmeses a l'esclavatge.¹¹ Podem considerar en aquest cas que Hècuba, doncs, és una *prima inter pares*.

Immediatament després, els grecs comuniquen a Hècuba la intenció de sacrificar la seva filla Políxena. La reina no vol perdre l'única filla que li queda, i s'ofereix com a víctima sacrificial. Tanmateix, Políxena accepta la decisió amb dignitat i noblesa,¹² tal com es veu en l'últim diàleg entre mare i filla:

μη̄τερ, πιθοῦ μοι· καὶ σύ, παῖ Λαερτίου,
χάλα τοκεῦσιν εἰκότως θυμουμένοις,
σύ τ', ὧ̄ **τάλαινα**, **τοῖς κρατοῦσι μὴ μάχου**.
βούλη πεσεῖν πρὸς οὐ̄δας ἐλκῶσαι τε **σὸν** 405
γέροντα χρῶτα πρὸς βίαν ὠ̄θουμένη,
ἄσχημονῆσαι τ' ἐκ νέου βραχίονος
σπασθεῖσ', ἂ̄ πείσῃ; μὴ σύ γ'· οὐ γὰρ ἄξιον.
ἀλλ', ὧ̄ φίλη μοι μη̄τερ, ἠ̄δίστην χέρα
δὸς καὶ παρειᾶν προσβαλεῖν παρηίδι· 410

(E. *Hec.* 402-410)

“Mare, fes-me cas. I tu, fill de Laertes, sigues indulgent amb la nostra mare, irritada amb raó. Tu, **desgraciada**, **no lluitis contra els que són poderosos**. Vols caure a terra i arrossegar **el teu cos ancià** empesa violentament, i **quedar deshonrada** quan siguis emportada per una mà jove, que és el que patiràs? Tu no, car no t'ho mereixes. Au, benvolguda mare! Dóna'm la teva dolcíssima mà i apropa la teva galta a la meva.”

Políxena té seny i, malgrat ser jove, és qui aconsella la seva mare sobre què cal fer. Hècuba no té poder i és feble davant els grecs, però tot i així encara té honor, per aquesta raó Políxena no vol que la seva mare el perdi. Amb *γέροντα χρῶτα*, l'ancià cos (o la pell anciana) s'insisteix en la feblesa de la senectut, una idea constant a l'hora de parlar sobre Hècuba. A més, Políxena diu que la seva mare és *τάλαινα*, és a dir, una desgraciada. Aquest adjectiu surt més de deu vegades durant tota la tragèdia, l'última de les quals en boca d'Agamèmnon quan permet a Hècuba enterrar els seus dos fills: *Ἐκάβη, σὸ δ', ὧ̄ τάλαινα, διπτύχους νεκρῶς / στείχουσα θάπτε* (1287-1288), “i tu, **desgraciada** Hècuba, marxa i enterra els dos cadàvers”.

11 BURNETT (1998: 159). Gràcies a aquesta estructura social, Hècuba podrà venjar-se de Polimèstor amb l'ajut de les seves companyes troianes, com veurem més endavant.

12 La dona que accepta la seva mort amb dignitat és un motiu recurrent en algunes tragèdies d'Eurípides. A més de l'exemple de Políxena, tenim el d'Alceste, que se sacrifica pel seu marit, i el d'Ifígenia. D'altra banda, tal i com explica SEGAL (1990a: 307), Políxena prefereix morir abans de ser esclava, per la qual cosa mor amb la dignitat pròpia de la princesa reial que ella és. Per un estudi sobre la naturalesa de la noblesa en Hècuba i especialment de Políxena, cf. l'epíleg de NUSSBAUM (1986).

Així doncs, durant tota la tragèdia Hècuba és definida amb adjectius que fan palesa la seva situació miserable. El missatger Taltibi, quan veu Hècuba, l'anomena *δούλη γραῶς ἄπαις* (495), “vella esclava sense fills”; *δύστηνε* (499), “malaurada”; i, finalment, la considera *πασῶν γυναικῶν δυστυχεστάτην* (582) “la més dissortada de totes les dones”, malgrat que havia estat *εὐτεκνωτάτην* (581), “la més afortunada pels seus fills”. A més, quan arriba una serventa d'Hècuba per comunicar-li que han trobat el cadàver de Polidor, es refereix a la reina com *ἡ παναθλία, / ἡ πάντα νικῶσ' ἄνδρα καὶ θῆλυν σπορὰν / κακοῖσιν* (658-660), “la infortunada, la que venç en mals qualsevol home i el gènere femení”.

Passar de ser reina a esclava és causa de la infelicitat d'Hècuba, però la pèrdua dels seus fills és un motiu major per al seu infortuni. Morta Políxena, Hècuba també desitja morir voluntàriament, tal com ella diu en veure Taltibi:

ὦ φίλτατ', ἄρα κἄμ' ἐπισφάξαι τάφῳ
δοκοῦν Ἀχαιοῖς ἦλθες; ὣς φίλ' ἂν λέγοις.
σπεύδωμεν, ἐγκονῶμεν· ἡγοῦ μοι, γέρον.

505

(E. Hec. 505-507)

“Oh, **estimadíssim!** Potser has vingut perquè els aqueus han decidit sacrificar-me també a mi damunt la tomba? **Quina alegre notícia em diries!** Afanyem-nos, anem de pressa! Condueix-me, anciana.”

La reina creu que els grecs la volen sacrificar, com han fet prèviament amb la seva filla, i la seva alegria és tal que fins i tot considera Taltibi un *φίλος*, un amic. Sense Políxena, Hècuba creu que ha perdut el poc que li quedava, tot i que encara desconeix que Polidor també és mort.¹³

De la mateixa manera que en Hècuba el desclassament es fa palès en la pèrdua de llibertat i en la mort injusta dels seus fills, en el cas d'Electra es tracta més aviat d'un problema de degradació social, particularment visible en la seva aparença física. Nombroses vegades s'esmenta la pobresa de la seva roba i la descara de la seva aparença.¹⁴ Quan el cor d'argives entra a l'escena, Electra canta el següent:

οὐκ ἐπ' ἀγλαΐαις, φίλαι,
θυμὸν οὐδ' ἐπὶ χρυσέοις
ὄρμοις ἐκπεπότημαι
τάλαιν', οὐδ' ἰστᾶσα χοροῦς
Ἀργείαις ἅμα νύμφαις
εἰλικτὸν κρούσω πόδ' ἐμόν.
δάκρυσι νυχεύω, δακρύων δέ μοι μέλει

175

180

13 Tot i que l'audiència ja sap que Polidor és mort des del principi, Hècuba no ho sap fins al vers 681, fet que dóna peu a l'anomenada ironia tràgica (OLLER GUZMÁN 2007: 61). Quan ho sàpiga, Hècuba canviarà radicalment d'actitud, com veurem més endavant.

14 GOFF (2000: 98); HAMMOND (1984: 374).

δειλαία τὸ κατ' ἡμαρ.
σκέψαι μου πιναρὰν κόμαν
καὶ τρύχη τὰδ' ἐμῶν πέπλων,
εἰ πρόποντ' Ἀγαμέμνωνος
κούρα τᾶ βασιλεία
τᾶ Τροία θ', ἃ' μοῦ πατέρος
μέμναται ποθ' ἀλοῦσα.

185

(E. *El.* 175-189)

“Amigues, jo, dissortada, no puc animar-me ni amb festes ni amb garlandes daurades, ni ballaré amb les noies argives. Passo les nits entre llàgrimes, i de dia només em preocupo de plorar, pobra de mi. **Mira els meus cabells bruts, i aquests parracs del meu poble;** mira si escauen a la filla d'estirp reial d'Agamèmnon, si escauen a Troia, la que del meu pare recorda que fou capturada en altre temps.”

La princesa exterioritza el seu dolor lamentant-se amb les dones argives.¹⁵ Tal com diu ella mateixa, Electra té la roba esparracada i els seus cabells (κομή) estan bruts, una situació indigna per a una princesa el pare de la qual fou Agamèmnon, el poderós cabdill dels grecs a la guerra de Troia. Més endavant, Electra diu que el seu cap està rapat (κάρα τ' ἐμὸν ξυρῆκες, v. 335), fins i tot menciona que el té rapat com un escita: *καὶ κρᾶτα πλόκαμόν τ' ἐσκυθισμένον ξυρῶ* (241).¹⁶ L'aspecte físic d'Electra, doncs, és el motiu pel qual Orestes no reconeix la seva germana al principi de la tragèdia i pensa que és una esclava:

ἀλλ' εἰσορῶ γὰρ τήνδε **πρόσπολόν** τινα
πηγαῖον ἄχθος ἐν **κεκαρμένῳ κάρα**
φέρουσαν, ἐζώμεσθα κάκτυθώμεθα
δοῦλης γυναικός, ἦν τι δεζώμεσθ' ἔπος
ἐφ' οἴσι, Πυλάδη, τήνδ' ἀφίγμεθα χθόνα.

110

(E. *El.* 107-111)

“Estic veient allà una **serventa** que porta sobre el seu **cap rapat** un càntir d'aigua de la font. Ajupim-nos i esbrinem d'aquesta **esclava**, si de cas ens proporciona alguna notícia sobre aquelles coses, Pílates, perquè hem vingut a aquesta terra.”

Orestes confon la seva germana amb una *δοῦλη γυνή*, una dona adulta esclava, ja que, com que no sap encara qui és, es fixa només en el seu aspecte físic, propi d'una serventa. A més, que utilitzi la paraula *γυναικός* és oportú, atès que Electra està casada amb un pagès, tot i que el matrimoni no s'hagi consumat mai. Tanmateix, es percep un contrast digne d'esment amb el que diu l'ancià preceptor d'Agamèmnon, que sí coneix la identitat d'Electra, en entrar a escena: *ποῦ ποῦ νεᾶνις πότνι' ἐμῇ δέσποινά τε, / Ἀγαμέμνωνος παῖς* (487-488), “on, on és la noia, la meva augusta senyora, la filla d'Agamèmnon”. L'ancià utilitza lèxic que escau a l'estatus original d'Electra, el que tenia

15 Això té una funció, tal com diu ŠIJAKOVIĆ (2012: 142): “by this externalizing, expressing, expelling, exiling the pain - Electra helps herself; her lament has a therapeutic role”.

16 El cabell rapat d'Electra no només serveix per representar la seva misèria, sinó que també és senyal de dol pel seu pare: *χέρα τε κρᾶτ' ἐπι κούριμον / τιθεμένα θανάτῳ σῶ* (148-149), “em poso les mans al meu cap rapat per la teva mort”. També és senyal de dol a *Les suplicants*, cf. E. *Supp.* 97.

abans de ser desclassada; l'anomena *πότνια* “venerable” i *δέσποινα* “princesa”, termes que no es corresponen amb la situació actual d'Electra.

És interessant el moment en què Electra explica la seva situació a Orestes sense saber que ell és el seu germà, ja que la princesa compara la vida penosa i miserable que ella porta amb la de la seva mare Clitemnestra, plena de luxe i abundància:

λέγοιμ' ἄν, εἰ χρή· χρή δὲ πρὸς φίλον λέγειν   300
τύχας βαρείας τὰς ἐμὰς κάμου πατρός,
ἐπεὶ δὲ κινεῖς μῦθον, ἰκετεύω, ξένε,
ἄγγελλ' Ὀρέστη τὰμὰ κάκείνου κακά,
πρῶτον μὲν οἷσις ἐν πέπλοις ἀλίζομαι,
πίνῳ θ' ὄσφ βέβριθ', ὑπὸ στέγασί τε   305
οἴαισι ναῖω βασιλικῶν ἐκ δωμαίων,
αὐτὴ μὲν ἐκμοχθοῦσα κερκίσιν πέπλους,
{ ἢ γυμνὸν ἕξω σῶμα καὶ στερήσομαι, }
αὐτὴ δὲ πηγὰς ποταμίους φορουμένη.
ἀνέορτος ἱερῶν καὶ χορῶν τητωμένη   310
ἀναίνομαι γυναῖκας οὔσα παρθένος,
αἰσχύνομαι δὲ Κάστορ', ὅς πρὶν ἐς θεοὺς
ἔλθειν ἐμ' ἐμνήστειν, οὔσαν ἐγγενῆ.
μήτηρ δ' ἐμὴ Φρυγίοισιν ἐν σκυλεύμασιν
θρόνῳ κάθηται, πρὸς δ' ἔδραισιν Ἀσίδες   315
δμῶαί στατίζουσ', ἃς ἔπερσ' ἐμὸς πατήρ,
Ἴδαῖα φάρη χρυσέαις ἐξευγμέναι
πόρπαισιν.

(E. El. 300-318)

“Voldria explicar-te, si escau..., però sens dubte escau explicar a un amic **les meves desgràcies greus** i les del meu pare. Com que m'empenys a parlar, t'ho suplico, estranger, fes saber a Orestes els meus mals i els seus: en primer lloc, **amb quina mena de roba vaig per casa com en un corral, quina brutícia em rodeja i sota quin sostre visc, malgrat venir de cambres reials**. Jo mateixa, amb penes i dolors, **faig els meus vestits amb la llançadora del teler**, sinó sortiria fora amb el cos despulat. **Jo mateixa porto aigua del riu**, exclosa de festes i balls passo necessitat, renego de les dones perquè sóc verge i m'avergonyeixo davant de Càstor, que abans d'esdevenir déu em volia com a esposa, ja que sóc parenta seva. **En canvi, la meva mare** entre despulles frígies **seu al tron reial**, i al voltant d'ella s'estan les esclaves d'Àsia que el meu pare va emportar-se com a botí i **les teles de l'Ida cordades amb fibules daurades.**”

En aquest cas, Electra entén com a greus infortunis (*τύχας βαρείας*) no només la seva pobresa¹⁷ manifestada en la roba (*πέπλοις*) o en la brutícia (*πίνῳ*), sinó també el fet que ella mateixa ha de teixir la seva roba i ha d'anar a buscar aigua al riu. En parlar sobre això, Electra utilitza el participi *ἐκμοχθοῦσα* del verb *ἐκμοχθέω* que significa “dur a terme alguna cosa amb treball” perquè teixir els seus vestits és una tasca d'esclava,

17 Alguns estudiosos, com MARSHALL (2000: 339), opinen que Electra s'autoimposa una pobresa més severa que la que la rodeja. No és una idea del tot errònia, atès que en alguns passatges podem veure algunes “anomalies” en aquesta misèria: l'heroïna guarda joies (*ἀγάλματα*) a casa seva (v. 870-871) i, més endavant, veiem que té servents (*δμῶες*), ja que es dirigeix a ells perquè ocultin el cadàver d'Egíst (v. 959-960). ARNOTT (1981: 185-186) menciona altres moments en què Electra esdevé un personatge *unreliable*.

inadequada per a la seva condició.¹⁸ A més, Electra diu que es veu obligada a anar a una font o al riu per buscar aigua, un perill per a ella.¹⁹ Finalment, Electra també menciona que Càstor, un dels Dioscurs, la pretenia perquè eren parents, però aquest possible matrimoni no es va complir quan Electra fou obligada a casar-se amb un pobre pagès. Al final, en contraposar la seva situació amb la de Clitemnestra, es fa palesa una gran injustícia per a Electra, ja que la mare té poder i riqueses, però la filla no en té, malgrat ser una princesa.

És interessant destacar que tant en el cas d'Hècuba com en el cas d'Electra, la guerra de Troia ha estat un fet cabdal, un esdeveniment del tot catalitzador de llurs desgràcies, malgrat que pertanyen a dos bàndols diferents. En aquest sentit, la pena d'Electra és més injustificada perquè es troba en el costat dels guanyadors i de fet el seu pare fou el màxim artífex de la victòria aquea com a principal cabdill de l'exèrcit grec. La fi de la guerra de Troia és doncs l'inici de llur infortuni, però els causants directes són altres com veurem en l'apartat següent.

---

18 A la Grècia antiga, teixir és certament la tasca femenina per excel·lència: totes les dones, pobres o riques, havien de saber teixir. Ja en Homer, Penèlope, l'esposa d'Odisseu, teixeix acompanyada de les seves serventes. Tanmateix, Electra considera una humiliació haver de cosir tots els seus vestits, quan ho podria fer una esclava, però, si no ho fa ella, es veurà forçada a anar despullada pel carrer. En aquest cas, doncs, Electra subratlla la solitud amb què treballa i la duresa que se'n desprèn.

19 Anar a buscar aigua a una font, a un pou o a un riu era una tasca perillosa per a una dona, especialment per a les joves donzelles, ja que eren llocs allunyats de la casa, a vegades en entorns boscosos i aïllats, on podien ser assetjades sexualment. Diferents mites fan referència als perills que s'hi podien trobar: per exemple la caçadora Cal·listo (Eratosth. *Cat.* 1), que va ser violada per Zeus mentre es banyava. A l'*Himne a Demèter* es menciona el *παρθένιον φρέαρ*, el pou Parteni (*h.Cer.* 99), el nom del qual ve de les donzelles verges, *παρθένοι*. Per a més informació, cf. DOWDEN (1989: 102-105).

Un altre causant de l'infortuni d'Hècuba és Polimèstor. El rei traci era ζένος dels troians, però amb l'assassinat de Polidor esdevé ζενοκτόνος, un assassí de l'hoste. Hècuba considera que Polimèstor és κατάρατ' ἀνδρῶν (716) “el més maleït dels barons” i ἀνοσιώτατος ζένος (790), “l'hoste més impiu”, per cometre un crim ἄρρητ' ἀνωνόμαστα, θανμάτων πέρα, / οὐχ ὄσι' οὐδ' ἀνεκτά (714-715), “inefable, innombrable, més enllà del que és estrany, ni permès ni tolerable”. Polimèstor no només ha assassinat el fill d'Hècuba, sinó que també ha transgredit la llei sagrada de l'hospitalitat. Amb aquests dos motius, Hècuba estarà ben disposada a venjar-se.

Per últim, tot i que no hi ha presència divina a la tragèdia, considerem també causant de l'infortuni algun déu, tot i que no s'especifica quin. Ja al pròleg el fantasma de Polidor ho deixa entreveure:

φεῦ·
ὦ μήτερ, ἥτις ἐκ τυραννικῶν δόμων 55
δούλειον ἡμᾶρ εἶδες, ὡς πράσσεις κακῶς
ὄσονπερ εὖ ποτ'· **ἀντισηκώσας δέ σε**
φθείρει θεῶν τις τῆς πάροιθ' εὐπραξίας.

(E. Hec. 54-58)

“Aï! Oh, mare, que has vist l'esclavatge provenint de palaus reials, ja que pateixes tant mentre que abans gaudies. **Ara algun dels déus et destrueix, en contrapartida de la teva anterior felicitat.**”

Abans de la guerra, Hècuba era feliç, vivia en εὐπραξία amb tots els seus fills i el seu estimat Príam, però un déu va invertir la seva situació.²³ Políxena també fa referència a alguna divinitat com a possible causa de la desgràcia d'Hècuba:

ὦ δεινὰ παθοῦσ', ὦ παντλάμων
ὦ δυστάνου, μήτερ, βιοτᾶς
οἶαν οἶαν αὖ σοι λῶβαν
<λῶβαν> ἐχθίσταν ἀρρήταν τ' 200
ῶρσεν τις δαίμων·

(E. Hec. 197-201)

“Oh, tu que has patit coses terribles, en tot desventurada, de vida desgraciada, mare, **quina ruïna, quina ruïna**, la més odiosa i inefable, **t'ha causat una altra vegada algun déu!**”

En aquest cas Políxena parla d'un δαίμων, mentre que Polidor parlava d'un θεός, tots dos germans no mencionen cap divinitat en concret. En canvi, la mateixa Hècuba, més endavant, menciona el déu Zeus:

αἰαῖ· παρέστηχ', ὡς ἔουκ', ἀγὼν μέγας,
πλήρης στεναγμῶν οὐδὲ δακρῶν κενός. 230
κάγωγ' ἄρ' οὐκ ἔθνησκον οὐ μ' ἐχρήν θανεῖν,
οὐδ' ὄλεσέν με **Ζεύς, τρέφει δ', ὅπως ὀρῶ**

23 Això és degut a l'enveja dels déus (φθόνος τῶν θεῶν), ja que alguns déus solien enviar desgràcies sense motius aparents als mortals si aquests tenien bona fortuna. L'enveja divina és un tema recurrent en alguns autors arcaics i de començaments d'època clàssica, com Píndar, i és a la base del passatge d'Heròdot que hem esmentat al començament del nostre treball. Cf. SAMARAS (2004: 1-15).

κακῶν κάκ' ἄλλα μείζον' ἢ τάλαιν' ἐγώ.

(E. *Hec.* 229-233)

“Ai! Tal com sembla, ha arribat un moment crític, ple de gemecs i no mancat de llàgrimes. I jo, realment, no vaig finir quan em calia morir, ni Zeus em va destruir, sinó que **em deixa viure per tal que jo contempli dels mals altres mals més grans**, malaurada de mi.”

Hècuba acusa el totpoderós Zeus de deixar-la amb vida perquè pateixi encara moltes més desgràcies. Sigui com sigui, a la tragèdia no intervé cap divinitat, per la qual cosa l'enveja dels déus com a causant de l'infortuni queda com un motiu confús.

D'altra banda, en *Electra* dos personatges són culpables del mal de la princesa: la seva mare Clitemnestra i Egist. Quan Electra surt a escena per primer cop, diu que vol mostrar als déus la *ὑβριν Αἰγίσθου* (58), és a dir, “l'ultratge d'Egist”, perquè per culpa seva Clitemnestra ha actuat així:

ἢ γὰρ πανώλης Τυνδαρίς, μήτηρ ἐμή, 60
ἐξέβαλέ μ' οἴκων, χάριτα τιθεμένη πόσει·
τεκοῦσα δ' ἄλλους παῖδας Αἰγίσθῳ πάρα
πάρεργ' Ὀρέστην κάμει ποιεῖται δόμων.

(E. *El.* 60-63)

“Car la tindàrida **destructora**, la meua mare, m'ha fet fora de palau, complaent el seu marit: en parir uns altres fills amb Egist **ens considera a mi i a Orestes una càrrega a casa.**”

Electra creu que la seva mare és *πανώλης*²⁴, atès que la va expulsar junt amb Orestes quan va portar Egist, el seu amant, a palau, i la va forçar a casar-se amb el pobre pagès. Segons diu Electra, Clitemnestra ho va fer així perquè considerava que els seus dos fills eren una molèstia (*πάρεργα*) per a la relació amb Egist, i perquè creia que el matrimoni forçat amb l'*αὐτοργός* només seria capaç de *τεκεῖν ἀσθενῆς παῖδας* (267-268), “parir fills febles”, que no buscarien venjança. Ara bé, Electra no només odia Clitemnestra per fer-la fora de casa i deixar-la en una situació d'indigència, sinó perquè també va traïr Agamèmnon.²⁵ Per això, sentint-se enganyada, Electra no dubtarà a venjar-se d'ella.

Egist, que mai surt amb vida a escena, és l'altre causant de l'infortuni d'Electra. Si bé és cert que Egist és un criminal, quan Orestes l'assassina, és víctima d'un ultratge.²⁶ La

24 A Clitemnestra se l'anomena “tindàrida” perquè era filla de Tindàreu i Leda. Hèlena i els Dioscurs són els seus germans, però van néixer de la unió de Zeus i Leda (GRIMAL 2014: 111) L'adjectiu *πανώλης* és una forma composta per *πᾶς*, “tot”, i *ἄλεθρος*, “ruïna”.

25 Clitemnestra no odia Electra. Alguns estudiosos, com ara ALSINA (1959: 319-320) i ARNOTT (1981: 184-185) creuen que la mare es preocupa per la seva filla perquè se sent culpable. Així, Clitemnestra la fa fora de casa per salvar-la d'Egist (27), la visita quan rep la notícia que ha donat a llum i es preocupa per la seva aparença física (1107-1108). En canvi, l'odi de Clitemnestra vers Agamèmnon és justificable, atès que aquest va sacrificar la seva filla Ifigenia per poder anar a la guerra de Troia. La tragèdia *Ifigenia a Aulida* d'Eurípides tracta aquest episodi mític. Encara més, un cop acabada la guerra, Agamèmnon tornà a casa amb Cassandra com a botí i amant.

26 Orestes *ξενοκτονεῖ*, com Polimèstor a l'*Hècuba*, ja que mata Egist després de ser convidat a gaudir de la seva hospitalitat (780 s.). A més, Orestes l'ataca covardament per l'esquena (840-841).

princesa acusa Egist d'encarnar ὕβρις i deshonrar Agamèmnon, estant borratxo sobre la seva tomba:

μέθῃ δὲ βρεσθῆεις τῆς ἐμῆς μητρὸς πόσις
ὁ κλεινός, ὡς λέγουσιν, ἐνθρόσκει τάφῳ
πέτροις τε λεύει μνήμα λάινον πατρός,
καὶ τοῦτο τολμᾷ τοῦπος εἰς ἡμᾶς λέγειν·
Ποῦ παῖς Ὀρέστης; ἄρά σοι τύμβῳ καλῶς
παρῶν ἀμύνει; ταῦτ' ἀπὼν ὕβριζεται.

330

(E. *El.* 326-331)

“**Ple de vi**, l'espòs de la meua mare, l'il·lustre, segons diuen, **salta sobre la tomba**, apedrega el monument de marbre del meu pare i gosa **dir-nos aquestes paraules**: «on està el teu fill Orestes? Potser defensa noblement la teua tomba?» Absent, així és injuriat.”

Quan Orestes porta el cadàver d'Egist, la princesa, en un parlament de 50 versos, l'ultratja anomenant-lo ἄνδρα δυσσεβῆ (927) “home impiu”, dient que es comportava desmesuradament (ὕβριζες, 947) i anomenant-lo també afeminat (παρθενωπὸς, 949), atès que considera que Clitemnestra és qui manava a casa.²⁷ Tanmateix, l'odi d'Electra envers Egist provoca que ella faci el mateix de què l'acusava, de νεκρὸς ὕβριζειν (902), “deshonrar els morts”.

En definitiva, Hècuba i Electra tenen com a causants de l'infortuni dos personatges mortals, tot i que Hècuba també acusa els déus. Les dues dones estan enfonsades i no veuen cap solució. Tanmateix, després d'una escena de reconeixement (ἀναγνώρισις) decideixen venjar-se dels seus enemics. El canvi d'Hècuba es produeix perquè s'ha trobat el cadàver del seu pobre fill i vol justícia per a ell; el d'Electra es produeix amb el retrobament del seu germà, que pot ajudar-la a assassinar els seus enemics. Aquest punt d'inflexió serà essencial per a les dues protagonistes, ja que la seva situació podrà capgirar-se mitjançant la venjança com a solució de la seva desgràcia.

---

27 ARNOTT (1981: 183). Electra considera vergonyós (αἰσχρόν) que sigui la dona la que mani a casa (προστατεῖν γε δωμάτων γυναῖκα, 932).

5. La solució a través de la venjança

En aquest apartat s'analitzarà la venjança que duen a terme les dues protagonistes contra els seus enemics, Hècuba es venja de Polimèstor i Electra de Clitemnestra. Com hem dit abans, després d'una escena de reconeixement Hècuba i Electra decideixen venjar-se.

Ara bé, la venjança (τιμωρία) no pot dur-se a terme en solitari: les dues necessiten ajuda per aconseguir-la. Així, Hècuba sol·licita ajut a Agamèmnon perquè sap que *οὐκ ἄν δυναίμην τοῦδε τιμωρεῖν ἄτερ / τέκνοισι τοῖς ἐμοῖσι* (749-750), “no podria sense ell venjar els meus fills”. La reina necessita una bona raó per convèncer el cabdill, i per això li diu el següent:

σύ μοι γενοῦ

τιμωρὸς ἀνδρός, ἀνοσιωτάτου ξένου 790
ὄς οὔτε τοὺς γῆς νέρθεν οὔτε τοὺς ἄνω
δείσας δέδρακεν ἔργον ἀνοσιώτατον,
[κοινῆς τραπέζης πολλάκις **τυχῶν ἐμοί,**
ξενίας τ' ἀριθμῶ πρώτα τῶν ἐμῶν φίλων,
τυχῶν δ' ὅσων δεῖ καὶ λαβῶν προμηθίαν 795
ἔκτεινε· τύμβου δ', εἰ κτανεῖν ἐβούλετο,
οὐκ ἤξιώσεν, ἀλλ' ἀφῆκε πόντιον.]

(E. Hec. 789-797)

“**Sigues tu per a mi el venjador d'aquest home, l'hoste més impiu,** que sense témer els déus de sota terra ni els de dalt ha comès l'acte més terrible [malgrat haver compartit moltes vegades la mateixa taula amb mi i **haver gaudit de la meva hospitalitat** en consideració el primer entre els meus amics, malgrat haver obtingut quant calia i haver rebut la meva atenció, **el va matar. I bo i decidint de matar-lo, ni tan sols el va considerar digne d'una tomba,** sinó que el va llançar al mar.]”

L'acusació que fa Hècuba és greu, ja que inculpa Polimèstor de *ξενοκτονία* per haver assassinat Polidor, però no només això, també l'acusa d'ultratjar el cadàver del noi en no haver-li donat un enterrament digne.²⁸ Aquest és un argument important per a Hècuba, que intenta persuadir Agamèmnon que l'ajudi a venjar-se, però, si bé el rei aqueu la comprèn, no es decideix a donar-li un cop de mà. Aleshores la reina hi afegeix un argument nou: ella creu que Agamèmnon ha de sentir gratitud (*χάριν*, 830) vers ella per haver pres la seva filla Cassandra com a amant, de manera que en certa forma ara són familiars.²⁹

28 Tal com diu OLLER GUZMÁN (2007: 64-65), Hècuba acusa Polimèstor de ser *ἀνόσιος*, ja que en haver trencat el sagrat pacte de l'hospitalitat, ha actuat de forma contrària a la llei sagrada, (*νόμος*). Això permet a la reina estar al mateix nivell que Agamèmnon, car tots dos estan sotmesos a la llei dels déus. D'altra banda, no donar sepultura a un mort era una gran falta. Cf. *l'Antígona* de Sòfocles, on la tebana vol donar ritus funeraris al seu germà Polinices, malgrat la prohibició de Creont.

29 Hècuba recorda al cabdill que Cassandra té la mateixa sang que ella i Polidor, amb la qual cosa la reina “believes that she can instigate a sense of filial duty in the Greek warrior”, com diu BILLING (2007: 54). Així, Hècuba considera que Agamèmnon és el seu *φίλος*, i que, consegüentment, ell la beneficiarà.

A continuació, Agamèmnon s'apiada de la reina i li dóna la raó utilitzant la mateixa expressió que anteriorment havia emprat Hècuba per descriure Polimèstor, *άνόσιον ζένον* (852). Tanmateix, el cabdill té por d'actuar en favor d'Hècuba, ja que tem la crítica dels seus companys en cas d'ajudar una enemiga. Agamèmnon, doncs, és esclau de l'opinió dels companys, mentre que Hècuba, que és esclava, té llibertat per a actuar.³⁰ La reina, decebuda, diu al cabdill que sigui el seu còmplice (*σύνισθι*, 870) sabent que amb l'ajuda de les seves companyes troianes *τὸν ἐμῶν φονέα τιμωρήσομαι* (881) “em venjaré del meu assassí”. Finalment, Agamèmnon accedeix i respon així a Hècuba: *γένοιτο δ' εὖ πως: πᾶσι γὰρ κοινὸν τόδε, / ἰδίᾳ θ' ἕκαστω καὶ πόλει, τὸν μὲν κακὸν / κακόν τι πάσχειν, τὸν δὲ χρηστὸν εὐτυχεῖν* (902-904), “Tant de bo surti bé d'alguna manera, car a tots, cadascú en particular i també a la ciutat, ens és comú que el dolent pateixi algun mal i que el bo **sigui feliç**”. Agamèmnon creu que Hècuba és noble i mereix ser *εὐτυχής* després de dur a terme la seva venjança.

La reina, amb Agamèmnon com a aliat, ja pot venjar-se lliurement de Polimèstor. Quan el rei traci és cridat, Hècuba vol explicar-li un secret en soledat, a la qual cosa ell accedeix: *χωρεῖτ', ἐν ἀσφαλεῖ γὰρ ἢ δ' ἐρημία: / φίλη μὲν εἶ σύ, προσφιλὲς δέ μοι τόδε / σπράττυμ' Ἀχαιῶν*. (981-983), “Marxeu, car aquesta soledat esdevé en un lloc segur. **Tu ets amiga meva** i aquest exèrcit aqueu també ho és”. Per tant, Polimèstor considera *φίλοι* l'exèrcit grec i Hècuba (que és troiana i bàrbara com ell). Això, però, és pura façana, atès que el traci és egoïsta, avariciós i malvat, ja que gosa mentir a la reina quan ella pregunta sobre el benestar del seu fill Polidor.³¹ Hècuba considera falsament Polimèstor un home pietós (*εὐσεβῆς ἀνὴρ*, 1004) i després de demanar-li que protegeixi un suposat tresor de Troia que amaga a l'interior de les tendes, el convida a entrar amb els seus dos fills.

En la soledat de les tendes de les troianes, Hècuba aconsegueix la seva venjança. Probablement l'audiència creuria que el càstig del rei seria la mort, com també havien pensat Agamèmnon (876-879) i el cor de dones: *ἀπολέμω δὲ χειρὶ λείψεις βίον* (1034), “per una mà aliena a la batalla perdràs la vida”; però no és així. Polimèstor és cegat i els

30 En aquest moment hi ha un subtil canvi de rols entre la feble esclava Hècuba i el poderós home lliure Agamèmnon. Tal com diu DAITZ (1971: 221) “the normally distinct boundaries between 'free' and 'slave' are blurred”.

31 Eurípides no permet que l'audiència senti pietat vers ell en cap moment, tot el contrari que passa amb el personatge de Jàson a *Medea*, cf. MERIDOR (1978: 31 i nota 13). El poeta no ho permet ni tan sols quan han estat assassinats dos infants. Segons BURNETT (1998: 170), “an irresistible sympathy would have invaded the audience” si Polimèstor hagués sostingut els cadàvers dels seus dos fills.

seus fills són assassinats en mans d'una multitud de dones (πλήθει γυναικῶν, 1167).³² D'aquesta manera, sembla que el càstig de Polimèstor agafa un valor de càstig públic i exemplar, en lloc de ser només la venjança personal d'Hècuba.³³

Així com Hècuba duu a terme la seva venjança amb ajuda, Electra també. La princesa necessita la col·laboració del seu germà Orestes per venjar-se. Electra vol que Egist mori a mans del seu germà,³⁴ i amb el seu ajut vol matar la seva mare Clitemnestra. En el següent passatge, la princesa confessa a Orestes el seu desig, però encara sense saber que és el seu germà:

{OP.} ἦ καὶ μετ' αὐτοῦ **μητέρ'** ἄν τλαίης **κτανεῖν**;

{ΗΛ.} ταῦτῳ γε πελέκει τῷ πατῆρ ἀπόλετο.

(E. El. 278-279)

“{Or.} És que potser gosaries **assassinar la teva mare** amb ell [Orestes]?”

{El.} Sí, amb la mateixa destralt amb què el meu pare va morir.”

Ja després de l'escena de reconeixement, Orestes manifesta la seva intenció de venjar-se de tots dos [... *τί δρῶν ἄν φονέα τεισαίμην πατρός / μητέρα τε <τήν> κοινωνὸν ἀνοσίων γάμων;* (599-600), “què he de fer per **venjar-me** de l'assassí del meu pare i **de la meva mare**, còmplice de l'impíu matrimoni?”]; i Electra és qui matarà Clitemnestra: *ἐγὼ φόνον γε μητρός ἐξαργύσομαι* (647), “jo m'encarregaré de la mort de la mare”. D'aquesta manera, Orestes s'encarrega de matar Egist, però el crim té lloc fora de l'escena.³⁵ No obstant això, l'espectador acaba coneixent tots els detalls perquè un missatger explica a Electra l'assassinat de l'usurpador.

Amb la mort d'Egist, només queda Clitemnestra perquè finalitzi la venjança d'Electra. Orestes no sap si cometre el matricidi, però la seva germana l'exhorta dient-li *οὐ μὴ κακισθεῖς εἰς ἀνανδρίαν πεσῆ* (982), “no siguis covard ni caiguis en la manca de virilitat”. Per dur a terme l'assassinat, Electra fa venir la mare amb l'excusa que ha parit fa uns dies. Quan arriba Clitemnestra, hi ha un fort contrast entre la misèria de la

32 Com diu MOSSMAN (1999: 190), el cegament de Polimèstor commocionaria l'audiència molt més que no pas la mort dels seus fills, ja que seria una pràctica pròpia de bàrbars violents (cf. HALL 1989). D'altra banda, SEGAL (1990b: 122) considera que aquest cegament és comparable a una castració, especialment amb la mort dels dos fills mascles.

33 BURNETT (1998: 171) i MERIDOR (1978: 30-31). Com que el càstig s'atribueix a les dones troianes i no a Hècuba, es compleix la llei àtica del segle V i IV aC segons la qual l'acusador (Hècuba) no pot castigar directament l'acusat (Polimèstor), però sí pot supervisar-ne la condemna. Cf. Dem. 23. 69.

34 Electra creu que seria injust que Orestes no pogués venjar-se d'Egist pels crims que va cometre contra Agamèmnon: *αἰσχρὸν γὰρ, εἰ πατήρ μὲν ἐξεῖλεν Φρύγας / ὁ δ'ἄνδρ' ἐν' εἷς ὧν οὐ δυνήσεται κτανεῖν, / νέος περφυκῶς κάζ ἀμείνονος πατρός* (336-338) “car seria vergonyós, si el meu pare va conquerir els frigis estant sol, que ell [Orestes] no pogués matar un home essent jove i de pare excel·lent”.

35 Segons AUER (2005: 158) l'assassinat no es duu a terme a sobre de l'escenari perquè en matar un rei o un adúlter la tragèdia no té interès moral, mentre que el matricidi és un tema problemàtic.

princesa i el luxe de la seva mare, a qui el cor compara fins i tot amb divinitats: *χαῖρε, σεβίζω σ' ἴσα καὶ μάκαρας / πλούτου μεγάλης τ' εὐδαιμονίας* (994-995), “salut, et venero igual que les **deesses benaurades** per la riquesa i per la teva **gran felicitat**”.

No obstant això, la seva *εὐδαιμονία* està a punt de capgirar-se. En un interessant *agon* entre mare i filla,³⁶ Clitemnestra exposa els motius de l'assassinat del seu marit³⁷ però Electra li retreu que no fos assenyada i que actués malament com la seva germana Hèlena:

μόνη δὲ πασῶν οἶδ' ἐγὼ σ' Ἑλληνίδων,
εἰ μὲν τὰ Τρώων εὐτυχοῖ, κεχαρμένην,
εἰ δ' ἦσσον' εἶη, συννεφοῦσαν ὄμματα,
Ἀγαμέμνον' οὐ χρήζουσαν ἐκ Τροίας μολεῖν.
καίτοι καλῶς γε **σωφρονεῖν** παρεῖχέ σοι· 1080
ἄνδρ' εἶχες οὐ κακίον' Αἰγίσθου πόσιν,
ὄν Ἑλλάς αὐτῆς εἴλετο στρατηλάτην·
Ἑλένης δ' ἀδελφῆς τοιάδ' ἐξαιργασμένης
ἔξῃν κλέος σοι μέγα λαβεῖν· τὰ γὰρ κακὰ
παράδειγμα τοῖς ἐσθλοῖσιν εἴσοσιν τ' ἔχει. 1085
(E. *El.* 1076-1085)

“Tu ets l'única de totes les gregues, crec jo, que s'alegrava si la situació dels troians anava bé, però si anava malament, entristies la mirada, perquè no volies que Agamèmnon tornés de Troia. I això que t'era escaient **tenir seny!** Tenies un marit no pitjor que Egist, a qui l'Hèl·lade havia escollit com a cabdill. Quan la teva germana Hèlena va fer tal cosa, **podries haver tingut gran fama**, car els mals atrauen l'atenció dels bons com un exemple.”

A continuació, la princesa dóna la volta als arguments de Clitemnestra per venjar-se d'Agamèmnon i els usa per avisar d'una possible venjança contra la mare:

εἰ δ' ἀμείψεται
φόνον δικάζων φόνος, **ἀποκτενῶ σ' ἐγὼ**
καὶ παῖς Ὀρέστης πατρὶ τιμωρούμενοι· 1095
εἰ γὰρ δίκαι' ἐκεῖνα, καὶ τάδ' ἔνδिका.
(E. *El.* 1093-1096)

“Si una mort justifica una altra com a compensació, **jo et mataré**, i també el teu fill Orestes, per venjar el nostre pare, car si allò fou just, això també ho serà.”

Electra creu que, amb la *lex talionis*, té dret a matar Clitemnestra perquè aquesta va assassinar Agamèmnon. La princesa utilitza el verb *ἀποκτενῶ*, que està en futur; això és, irònicament, el que durà a terme, tot i que Clitemnestra no s'ho espera.³⁸ De fet,

36 L'*agon* entre mare i filla val la pena d'analtzar-lo sencer, però malauradament per motius d'espai no es pot fer en aquest treball. Per això, cf. MOSSMAN (2001: 382), segons la qual Clitemnestra parla amb lògica i eloqüència en els seus parlaments a fi de justificar -malgrat que no ho aconsegueix- els seus crims, mentre que “Electra is eliding logic under the weight of her resentment”.

37 El sacrifici de la seva filla Ifigenia i haver pres Cassandra com a amant. Cf. nota 25.

38 Segons VAN EMDE (2017: 267), Electra invoca la llei del talió d'una forma molt simple, però cal recordar que Electra està molt enrabiada amb la seva mare. D'altra banda, l'autor també creu que per a Clitemnestra, el verb en futur “may sound merely like an analytical conclusion, as if Electra signals only where her logic leads her, rather than an actual intention”. Tanmateix, l'audiència ja sap que aquest verb té una intenció diferent, atès que és el que realment succeirà.

Clitemnestra mostra remordiment per les seves accions: *καὶ γὰρ οὐχ οὕτως ἄγαν / χαίρω
τι, τέκνον, τοῖς δεδραμένοις ἐμοί. / οἴμοι τάλαινα τῶν ἐμῶν βουλευμάτων / ὡς μᾶλλον ἢ
χρῆν ἦλασ' εἰς ὀργὴν πόσει* (1105-1110)³⁹ “car no m'alegro massa, filla, de les meves
accions. Ai de mi, dissortada per les meves decisions! De quina manera superior al que
tocava m'he deixat emportar per la fúria contra el meu marit!”. Aquest penediment,
però, no servirà per res, perquè Electra no canviarà els seus plans contra Clitemnestra.

La princesa convida la seva mare a dins de casa, on està també el cadàver d'Egíst.
Les últimes paraules d'Electra a la seva mare, fins i tot, són prova de la diferència de
situacions que tenen mare i filla: *χώρει πένητας ἐς δόμους· φρούρει δέ μοι / μή σ'
αἰθαλώσῃ πολύκαπνον στέγος πεπλους.* (1139-1140), “Entra a la meua pobra llar, però
vigila que les parets plenes de fum no t'embrutin la roba”. Clitemnestra, que en cap
moment sospita del que pot passar,⁴⁰ entra a la casa i és assassinada a sang freda pels
seus dos fills. D'aquesta manera, Electra finalment aconsegueix la seva venjança.

---

39 La numeració d'aquests versos és complexa. Segons la nostra edició, els dos primers versos citats són el 1105 i el 1106, mentre que els dos restants són el 1109 i el 1100. Els versos 1107 i 1108 van a continuació del 1131.

40 Les dones del cor són còmplices d'Electra perquè no la traïcionen en cap moment (AUER 2005: 163). Per això, tal com diu THURY (1985: 19), “Clytemnestra must feel safer in the atmosphere the chorus provides”. De fet, un cop morta Clitemnestra, el cor canta: *ᾄμωζα κἀγὼ πρὸς τέκνων χειρουμένης. / νέμει τοι δίκαν θεός, ὅταν τύχη. / σχέτλια μὲν ἔπαθες, ἀνόσια δ' εἰργάσω, / τάλαινα', εὐνέταν.* (1168-1171), “em compadeixo també jo de tu, assassinada pels teus fills. Certament, la divinitat distribueix justícia, quan arriba el moment. Has patit desgràcies, però vas cometre sacrilegis, dissortada, amb el teu amant”. Així doncs, en aquests versos el cor de dones demostra el seu acord amb la venjança que han dut a terme Electra i Orestes.

6. Un final feliç?

Hècuba i Electra aconseguen venjar-se dels seus enemics quan les dues tragèdies estan a punt de concloure. Totes dues, al principi de la tragèdia, eren dones fràgils i dèbils, però cap al final de les obres aconseguen capgirar la situació i poden vèncer els seus enemics. Tanmateix, encara ens resta analitzar si les dues protagonistes, malgrat haver donat mort als seus causants de l'infortuni, podran gaudir d'ara endavant de la felicitat de què havien estat privades anteriorment.

Després que Hècuba hagi cegat Polimèstor i hagi donat mort als seus fills amb l'ajuda de les serventes troianes, Polimèstor explica a Agamèmnon tot el que ha fet la reina, que guarda silenci fins que el traci diu que ha estat vençut per una esclava (*γυναικός ἡσώμενος δούλης*, 1252-1253) i es lamenta de la mort dels seus fills. En resposta a això Hècuba li recorda que ella també ha patit pel seu fill Polidor⁴¹ i li pregunta *οὐ γὰρ με χαίρειν χρή σε τιμωρουμένην;* (1258), “és que no m'he d'alegrar en castigar-te?”. Aquí, doncs, veiem que Hècuba ha aconseguit sentir alegria, després de tot el patiment, gràcies a la venjança que ha dut a terme.

Tanmateix, a l'últim moment, Polimèstor adquireix poders profètics i pronostica el futur de la seva enemiga. El traci, doncs, prediu a Hècuba que, precipitant-se voluntàriament de l'asta d'una nau, *κύων γενήσῃ πυρσ' ἔχουσα δέργματα* (1265), “esdevindrà una gossa amb una mirada de foc” però morirà al moment.⁴² Finalment, el lloc on caigui Hècuba serà *κυνὸς ταλαίνης σῆμα, ναυτίλοις τέκμαρ* (1273), “la tomba de la gossa infeliç, senyal per als mariners”.

D'aquesta manera, Polimèstor pronostica un final abrupte i estrany per a Hècuba. Tanmateix, nosaltresensem que Hècuba ha aconseguit, per fi, ser feliç, ja que quan la seva desgràcia havia tocat fons, ja morts els seus dos últims fills, aconseguix capgirar la situació mitjançant la revenja. La mateixa Hècuba també es considera feliç, atès que ara sense fills a qui cuidar, anciana com és, ha complert tot el que havia de fer.

---

41 {PO} οἴμοι τέκνων τῶνδ' ὀμμάτων τ' ἐμῶν τάλας / {EK} ἀλγεῖς; τί δ'; ἢ μὲ παιδὸς οὐκ ἀλγεῖν δοκεῖς; (1255-1256), “[Pol.] Ai de mi, desgraciat pels meus fills i els meus ulls! [Hèc.] Pateixes? I què? Creus que jo no pateixo pel meu fill?”. Polimèstor ha passat de ser un rei ric i feliç a estar *ἀπαῖς*, com Hècuba. Així, la fragilitat i variabilitat de la felicitat i la fortuna ha afectat també Polimèstor.

42 Aquest gos mai viurà, ja que, segons BURNETT (1994: 152), “it comes into being in the moment of Hekabe's death, and it is verbally buried in the very next word, [Ἐανοῦσα· τύμβω, 1271]”. L'autora resumeix la transformació en el següent “Kynossema is the poet's sign. It tells us that, whatever we think of her means, Hekabe's completed act of vengeance shows the way”. (BURNETT 1994: 162).

La situació d'Electra és diferent a la d'Hècuba. Quan la princesa surt de casa, morta Clitemnestra, es lamenta del crim que ha comès: *δακρύτ' ἄγαν, ᾧ σύγγον', αἰτία δ' ἐγώ. / διὰ πρὸς ἔμολον ἅ τάλαινα ματρὶ τᾶδ', / ἅ μ' ἔτικτε κούραν.* (1183-1885), “Trist en excés, germà, però jo en sóc la causa. Com foc anava, desgraciada de mi, contra la mare que em va engendrar.”. A més, Electra, està preocupada que pel seu futur: *ἰὼ ἰὼ μοι. ποῖ δ' ἐγώ, τίν' ἐς χορόν, / τίνα γάμον εἶμι; τίς πόσις με δέζεται / νυμφικὰς ἐς εὐνάς;* (1198-1200), “Ai, ai de mi! A on aniré, quin cor, quin matrimoni? Quin marit m'acollirà al llit nupcial?”.

La princesa, doncs, es penedeix d'occir la seva mare⁴³ i creu que cap home voldrà estar amb ella. No obstant això, encara queda esperança per a la princesa amb l'arribada dels Dioscurs, que apareixen a escena com a *dei ex machina*. Càstor ordena a Orestes el següent: *Πυλάδῃ μὲν Ἥλέκτραν δὸς ἄλοχον* (1249) “entrega Electra a Pílades com a esposa”. Així, gràcies a aquest matrimoni, la princesa podrà “live happily ever after” (WOHL 2015: 75), ja que es casarà amb el seu cosí Pílades, que és de sang noble. Electra, d'aquesta manera, tindrà un altre cop l'estatus social de princesa reial que havia perdut a mans de Clitemnestra i serà feliç.⁴⁴

---

43 Ara, els dos germans són “les premiers à condamner ce qu'ils ont fait” (SAÏD 1984: 72), en lloc de reivindicar el seu triomf amb lèxic similar com havien fet un cop mort Egist. Per exemple, Electra considera el seu germà *καλλίνικος* (880) “gloriós vencedor” i ofereix a Pílades una corona com si fos un campió: *Πυλάδῃ, στέφανον ἐξ ἐμῆς χερὸς / δέχου* (887-888), “Pílades, accepta aquesta corona de les meves mans”. Tanmateix, morta Clitemnestra, el camp semàntic de les competicions atlètiques s'empra d'una forma irònica, tal com fa el cor quan els dos germans surten de casa: *τροπαῖα δείγματ' ἀθλίων προσφθεγμάτων* (1174), “**trofeus** com a exemple de miserables paraules”.

44 Tanmateix, alguns autors consideren que Electra no serà mai una dona feliç. AUER (2005: 165) diu que Electra no gaudirà de la felicitat perquè serà exiliada, amb la qual cosa “she will be unreleased from her mourning” i “her suffering will clearly not end”. Això no és una mala idea considerant l'últim vers que Electra pronuncia a la tragèdia: *στεῖχῳ βλέφαρον τέγγοισ' ἀπαλόν* (1339), “Marxo mullant de llàgrimes les meves delicades parpelles”. A més, segons SCHIASSI (1967: 33), “Elettra porta ancora in cuore la sua infelicità, che è e sarà sempre l'*αθλία Ἥλέκτρα*”. Aquí, doncs, podem veure que Electra, tal com s'havia considerat al principi del treball, a més de ser un personatge excel·lent, és una heroïna fosca amb un tractament perfecte de la seva psicologia.

7. Conclusions

Al principi del treball vam proposar-nos dos objectius: d'una banda, analitzar el lèxic relacionat amb la felicitat per veure la importància del desclassament; de l'altra, comparar els destins tràgics d'Hècuba i d'Electra per veure com es tracta la fragilitat de llur felicitat. Aquests dos objectius relacionen la felicitat de les dues protagonistes amb el desclassament que pateixen.

Tanmateix, com es pot analitzar si hom ha estat feliç o no? A la introducció del treball vam veure que, tal com explicava Heròdot, la felicitat era, per a Soló, atzarosa. Així mateix, Soló creia que per a saber si hom ha estat feliç hem d'esperar al final de la vida, a la mort: *εἰ (...) τελευτήσει τὸν βίον εὖ, οὗτος ἐκεῖνος τὸν σὸ ζητέεις, ὁ ὄλβιος κεκλησθαι ἄξιός ἐστί·* (Hdt. I, 32, 6) “I si acaba la seva vida bé, llavors aquest és el qui tu busques, el mereixedor de ser considerat **feliç**”. És a dir, la felicitat d'una vida es pot mesurar un instant abans de la mort, atès que la felicitat és inconstant en l'ésser humà. En aquest sentit, Hècuba pot morir feliç, mentre que Electra ha tancat un episodi de la seva vida amb èxit, però encara pot esperar altres episodis més o menys benaurats.

Sigui com sigui, Eurípides va reflectir molt bé el patiment de les dues dones. Gràcies al vocabulari de la tragèdia, en l'*Hècuba* veiem que el desclassament és un motiu evident gràcies a les contraposicions que fan referència a l'estatus d'Hècuba. Molts personatges, no només ella mateixa, insisteixen a dir que Hècuba era abans reina (ἄνασσα) però després fou desclassada per a esdevenir esclava (δοῦλος). A més, Hècuba es troba indefensa i desamparada, ja que no té ningú que la pugui ajudar. Tanmateix, encara queda esperança, perquè la fortuna i la felicitat són sempre variables. Així, gràcies a les troianes, podrà venjar-se de l'assassí de Polidor i posar un punt final a la misèria en què es troba per la mort dels fills.

En el cas d'*Electra*, el lèxic de la tragèdia també remarca la misèria que està patint. Les freqüents descripcions de l'aspecte físic de la princesa serveixen per a evidenciar el seu desclassament, ja que, fins i tot, Electra es confosa per una esclava (δοῦλη γυνή). També sabem que el causant del desclassament és Clitemnestra, per la qual cosa veiem que el desig de venjança apareix sovint, ja des del principi, a diferència de l'*Hècuba*, on apareix només amb la mort de Polidor. D'aquesta manera, sí podem dir que el desclassament és un motiu essencial en les dues tragèdies.

Un altre aspecte a considerar sobre la felicitat de les protagonistes està relacionat amb el matrimoni i els fills. D'aquesta manera, Hècuba, ja anciana, ha estat afortunada perquè ha pogut complir la seva funció com a dona en la societat grega, és a dir, casar-se i tenir fills.⁴⁵ En canvi, Electra, que encara és jove, no ha complert cap de les dues funcions,⁴⁶ per la qual cosa la seva felicitat no podrà valorar-se realment fins al moment en què mori. Tot i el final abrupte de la tragèdia, podem considerar que, malgrat ser exiliada de la seva pàtria, Electra podrà ser feliç, ja que probablement acomplirà les funcions que té com a dona grega en casar-se amb el seu cosí Pílades.

---

45 Com ja hem vist abans (*cf.* pàgina 11), Hècuba era considerada la més afortunada pels seus fills (εὐτεκνωτάτη). Per això, és evident que la mort dels seus fills va causar-li un dolor terrible, però gràcies a la venjança pot trobar una solució per a la infelicitat.

46 Recordem que el matrimoni amb el pagès (ἀγροργός) és un matrimoni sense consumir, la qual cosa serveix per a remarcar la noblesa d'aquest home, malgrat ser molt pobre.

8. Bibliografia

8.1. Fonts clàssiques

- EURÍPIDES. (1902). *Euripidis fabulae*. (recognovit Euripides Gilbertus Murray; edidit J. Diggle). Oxford.
- (1973). *Hecuba* (edidit S. G. Daitz). Leipzig.
- (1977). *Tragèdies d'Eurípides* (traducció catalana de Carles Riba). Barcelona.
- (1995). *Electra* (edidit G. Basta Donzelli). Leipzig.
- (1995) *Children of Heracles. Hippolytus. Andromache. Hecuba*. (Edited and Translated by David Kovacs). Cambridge, London.
- (2010). *Tragedias I* (Traducció de J.A. López Férez). Madrid.
- (2012). *Tragedias II* (Traducció de Juan Miguel Labiano). Madrid.
- (2016). *Tragedies IV: Hècabe; Les Suplicants* (Traducció de Joan Pagès Cebrián). Barcelona.
- HERÒDOT. (1972). *Historiae* (recognovit breuique adnotatione critica instruxit Carolus Hude, Ph.D). Oxford.

8.2. Fonts secundàries

- ADKINS, A.W. H. (1966). «Basic Greek Values in Euripides' *Hecuba* and *Hercules Furens*». *Classical Quarterly* 16/2, p. 193-219.
- ALBERICH, J. et al. (1993). *La transcripció dels noms propis grecs i llatins*. Barcelona.
- ALLAN, W. (2000). «Euripides and the Sophists: Society and the Theatre of War». A: M. CROPP et al. (ed.). *Euripides and Tragic Theatre in the Late Fifth Century*. Illinois, p. 145-156.
- ALSINA, J. (1959). «Observaciones sobre la figura de Clitemestra». *Emerita* 27/1, p. 297-321.
- ARNOTT, W. G. (1981). «Double the Vision: A Reading of Euripides' 'Electra'». *Greece & Rome* 28/2, pp. 179-192.
- AUER, J. (2005). *Electra in Context: an Investigation of a Character in Fifth Century B.C. Athenian Tragedy in the Social Context of the Ritual Lament and Revenge*. Tesi doctoral. Toronto.
- BILLING, C. M. (2007). «Lament and Revenge in the *Hekabe* of Euripides». *New Theatre Quarterly* 23/1, p. 49-57.
- BURNETT, A. (1994). «Hekabe the Dog». *Arethusa* 27/2, p. 151-164.
- (1998). *Revenge in Attic and Later Tragedy*. Berkeley, Los Angeles, London.
- CALERO SACAL, I. (1999). *Consejeras, confidentes, cómplices: la servidumbre femenina en la literatura griega antigua*. Madrid.
- CONACHER, D. J. (1967). *Euripidean Drama: Myth, Theme and Structure*. Toronto.
- (1998). *Euripides and the Sophists: Some Dramatic Treatments of Philosophical Ideas*. London.
- CROPP, M. et al. (ed.) (2000). *Euripides and Tragic Theatre in the Late Fifth Century*. Illinois.
- DAITZ, S. G. (1971). «Concepts of Freedom and Slavery in Euripides' *Hecuba*». *Hermes* 99, p. 217-226.
- DOWDEN, K. (1989). *Death and the Maiden: Girls' Initiation Rites in Greek Mythology*. London.

- ESTEBAN SANTOS, A. (2007). «De princesas a esclavas. En Troya (Heroínas de la mitología griega III)». *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios griegos e indoeuropeos* 17, p. 45-75.
- (2008). «Mujeres dolientes épicas y trágicas: Literatura e iconografía (Heroínas de la mitología griega IV)». *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios griegos e indoeuropeos* 18, p. 111-144.
- GOFF, B. (2000). «Try to Make it Real Compared to What? Euripides' *Electra* and the Play of Genres». A: M. CROPP *et al.* (ed.). *Euripides and Tragic Theatre in the Late Fifth Century*. Illinois, p. 93-105.
- GRIMAL, P. (2014). *Diccionario de mitología griega y romana*. Barcelona.
- HALL, E. (1989). *Inventing the Barbarian: Greek Self-definition through Tragedy*. Oxford.
- HAMMOND, N. G. L. (1984). «Spectacle and Parody in Euripides' *Electra*». *Greek, Roman and Byzantine Studies* 25/4, p. 373-387.
- LÓPEZ FÉREZ, J. A. (1988). «Eurípides». A: J. A. LÓPEZ FÉREZ (ed.). *Historia de la literatura griega*. Madrid, p. 352-405.
- MARSHALL, C.W. (2000). «Theatrical Reference in Euripides' *Electra*». A: M. CROPP *et al.* (ed.). *Euripides and Tragic Theatre in the Late Fifth Century*. Illinois, p. 325-341.
- MERIDOR, R. (1978). «Hecuba's Revenge. Some Observations on Euripides». *The American Journal of Philology* 99/1, p. 28-35.
- MOSSMAN, J. (1999). *Wild Justice: A Study of Euripides' Hecuba*. Oxford.
- (2001). «Women's Speech in Greek Tragedy: The Case of Electra and Clytemnestra in Euripides' *Electra*». *The Classical Quarterly* 51/2, p. 374-384.
- NUSSBAUM, M. (1986). *The Fragility of Goodness. Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Cambridge.
- OLLER GUZMÁN, M. (2007). «Matar al huésped en la *Hécuba* de Eurípides». *Faventia* 29/1, p. 59-75.
- SAÏD, S. (1984). «La tragédie de la vengeance». A: G. COURTOIS (ed.). *La vengeance. Études d'ethnologie, d'histoire et de philosophie*. Vol. 4: *La vengeance dans la pensée occidentale*. Paris, p. 47-90.
- SAMARAS, P. (2004). *Divine ΦΘΟΝΟΣ in Pindar*. Tesi doctoral. Toronto.
- SCHIASSI, G. (1967). *Euripide: Elettra*. Bologna.
- SEGAL, C. (1990a). «Golden Armor and Servile Robes: Heroism and Metamorphosis in *Hecuba* of Euripides». *American Journal of Philology* 111/3, p. 304-317.
- (1990b) «Violence and the Other: Greek, Female and Barbarian in Euripides' *Hecuba*». *Transactions of the American Philological Association* 120, p. 109-131.
- ŠIJAKOVIĆ, Đ. (2012). «*Shaping the Pain: Lamenting of Euripides', Kajojannis' and Kiš' Electra*». *Etnografski institut SANU* 60/2, p. 139-154.
- THURY, E.M. (1985) «Euripides' *Electra*: an Analysis through Character Development». *Rheinisches Museum* 128/1, p. 5-22.
- VAN EMDE, E. (2017). *Language and Character in Euripides' Electra*. Oxford.
- WOHL, V. (2015). «How to Recognize a Hero in Euripides' *Electra*». *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 58/1, p. 61-76.